

Коновальчук, І.М., 2015. Психолого-педагогічна культура взаємодії батьків з дітьми. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 3 грудня 2015 року. Суми: Вид-во «Мрія», с. 212-216.

Коновальчук Інна Миколаївна,
викладач кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Психолого-педагогічна культура взаємодії батьків з дітьми.

Психолого-педагогічна робота з батьками, сім'єю, як з потужним джерелом соціального, економічного, культурного, морального та духовного становлення особистості, є важливою складовою навчально-виховного процесу сучасного закладу освіти України.

Сім'я – це первинне природне середовище, основа духовної та матеріальної підтримки, перший інститут соціалізації дитини. На думку А. Карлсона, сім'я – це суспільство в мініатюрі, з якого вибудовується соціальна взаємодія загалом [1].

В сім'ї дитина засвоює правила поведінки, вчиться відповідно діяти в предметному та соціальному оточенні згідно з виробленими в суспільстві нормами і правилами, входить у світ соціальних відносин, навчається долати життєві труднощі, отримує підтримку, віру у власні сили.

Психолого-педагогічна культура батьків проявляється саме у відносинах з дитиною. Недарма видатний педагог В. Сухомлинський писав, що основним об'єктом педагогічної роботи є відносини, процес виховання він розглядав як найскладніший світ людських відносин [2].

Теоретичні основи формування педагогічної культури батьків представлено в працях Т. Алексеєнко, Л. Григоряна, Л. Дубровіної, А. Конончук, Л. Ковінько, Л. Левшина, А. Макаренка, В. Сухомлинського та інших.

Поняття "взаємодії" у вітчизняній психології та педагогіці досліджували Г. Андрєєва, Б. Ломов, Л. Орбан-Лембрик, М. Обозов, О. Бодальов, І. Бех, В. Москаленко, Н. Якса та інші.

Взаємодія – це взаємозалежний обмін діями, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності [3]. М. Обозов вважає, що

міжособистісна взаємодія – це така форма соціальних відносин, у яких здійснюється безпосереднє спілкування окремих індивідів [4]. У працях О. Бодальова взаємодія суб'єктів представлена з точки зору взаєморозуміння індивідів [5]. І. Бех вважає, що повноцінний процес спілкування завжди є взаємодією конкретних особистостей, які певним чином ставляться одна до одної [6]. У визначені практичної сторони міжособистісних відносин розглядалися різні стилі поведінки суб'єктів стосовно одне одного. На думку В. Москаленко, в міжособистісний зв'язок суб'єктів взаємодії тісно вплетені їх психологічні властивості [7]. Суттєвою умовою ефективної взаємодії є наявність взаємної довіри та емоційного контакту між її учасниками.

Доцільно зазначити, що до структури взаємодії входять: суб'єкти взаємодії, взаємний зв'язок, взаємний вплив один на одного, взаємні зміни суб'єктів спілкування. Під час взаємодії виникає спорідненість, координація дій обох суб'єктів, а також стійкість їх інтересів, планування спільної діяльності, розподіл функцій, взаємний контроль, взаємовплив, взаємодопомога. Це означає участь кожного учасника взаємодії у розв'язанні спільного завдання з відповідним коригуванням своїх дій, врахуванням попереднього досвіду, активізацією власних здібностей і можливостей партнера. Спілкуючись, обмінюючись інформацією, людина виробляє форми і норми спільних дій, організовує і координує їх. Це забезпечує уникнення розриву між комунікацією і взаємодією [3].

Основними елементами культури взаємодії батьків з дітьми є: взаємопізнання (позитивне оцінювання індивідуальних та особистісних рис, можливостей, здібностей тощо), взаєморозуміння (стан спільності та взаємності осмислення змісту і мотивів суб'єктів діяльності, міжособистісних відносин, очікування адекватної ідентифікації та готовність до неї), взаємовплив (викликає зміни в поведінці, думках, почуттях учасників взаємодії), взаємовідносини (двостороння готовність до спільних дій) [8].

Сучасні соціально-економічні умови викликали зростання професійної зайнятості, фахової переорієнтацію, пошуків нової роботи, переосмислення життєвих пріоритетів, високу соціальну активність, що сприяє прискоренню ритму життя, браку вільного часу та дефіциту спілкування. Сім'я, яка завжди виступає моделлю конкретного історичного періоду розвитку суспільства і відображає його економічні труднощі, моральні й духовні суперечності, як соціальний інститут перебуває у стані

гострої кризи, що, звичайно, негативно впливає на виконання нею основних функцій – особливих форм життєдіяльності, які пов'язані із задоволенням потреб сім'ї. Однією з функцій сім'ї є виховна функція, вона полягає у формуванні особистості дитини, розвитку її здібностей, інтересів, світогляду, духовної культури, передачі дорослими членами сім'ї соціального досвіду. Виховна функція реалізується в трьох аспектах – первинна соціалізація дитини, постійний вплив дітей на їхніх батьків, а також системний виховний вплив сімейної групи на кожного свого члена.

Сімейне виховання – це одна з найбільш древніх споконвічних форм соціалізації і виховання дітей, яка органічно об'єднує об'єктивний вплив культури, традицій, звичаїв, поглядів народу, сімейно-побутових умов і взаємодію батьків з дітьми, у процесі якої відбувається повноцінний розвиток і становлення їхньої особистості.

Під сімейним вихованням у вузькому значенні слова (виховною діяльністю батьків) розуміється взаємодія батьків з дітьми, яка ґрунтується на родинній інтимно-емоційній близькості, любові, турботі, повазі і захищеності дитини і сприяє створенню сприятливих умов для задоволення потреб у повноцінному розвитку і саморозвитку особистості дитини.

Відсутність системних знань про закономірності розвитку дитини, її вікові та індивідуальні особливості, невміння адекватно оцінювати педагогічні ситуації та відповідно реагувати на поведінку дитини приводять до серйозних помилок, труднощів у спілкуванні з дітьми, невдач в сімейному вихованні і розвитку особистості дитини. Виховні можливості батьків, ефективність батьківсько-дитячої взаємодії залежить від рівня сформованості їх психолого-педагогічної культури. Разом з тим, аналіз психолого-педагогічної літератури показує нечисленність, фрагментарність досліджень з цього питання, відсутність системного підходу до вирішення проблеми в сучасних умовах, нестачу єдиної точки зору на зміст і шляхи формування психолого-педагогічної культури батьків, критерії та параметри оцінки їх рівнів.

Психолого-педагогічна культура інтегрує історико-культурний психолого-педагогічний досвід і регулює сферу психолого-педагогічної взаємодії. Психолого-педагогічна культура батьків є складовою частиною загальної культури людини. На думку С. Гончаренко, фундаментом для визначення поняття "психолого-педагогічна

культура" є розуміння культури як сукупності практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності. У більш вузькому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості, а також установ й організацій, що забезпечують їхнє функціонування. Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності [9, с.182]. Особистісний прояв культури реалізується в повсякденній діяльності, у стосунках, спілкуванні, поведінці, стилі життя, побуті, засвоєнні культурних досягнень, знань, навичок, умінь.

Під педагогічною культурою Т. Алексеєнко розуміє достатню підготовленість батьків до виховання дітей в умовах сім'ї, яка відображає їх зрілість як вихователів і проявляється у процесі родинно-шкільного виховання. Педагогічна підготовленість батьків характеризується певною сумою (основним мінімумом) знань (з психології, педагогіки, фізіології, гігієни тощо), вміннями та навичками, набутими в процесі виховання дітей та догляду за ними [10].

Психолого-педагогічна культура батьків – компонент загальної культури, який акумулює в собі накопичений попередніми поколіннями досвід виховання дітей у сім'ї. Виявляється вона в розумінні та усвідомленні батьками своєї відповідальності за виховання дітей, у ставленні до них, в оцінюванні їхньої поведінки, у реальній діяльності та спілкуванні з ними, а також у здійсненні продуктивних зв'язків з іншими виховними інститутами (дошкільними закладами, школою, позашкільними закладами). Для цього дорослі мають бути відповідальними перед собою і суспільством за виховання дітей, мати ґрунтовні знання в галузі психології, фізіології, валеології, педагогіки, бути належно вихованими та педагогічно й психологічно обізнаними.

У структурі психолого-педагогічної культури батьків виділяють когнітивний (психолого-педагогічні, фізіолого-гігієнічні, правові знання для здійснення повноцінного виховання в сім'ї), операційний (усвідомлене володіння батьками методами, прийомами, формами взаємодії з дітьми), комунікативний (вміння батьків створювати сприятливий психологічний клімат в сім'ї, попереджати і вирішувати

конфлікти тощо), рефлексивний (наявність у батьків умінь аналізувати власні дії та оцінювати ефективність застосовуваних методів, прийомів взаємодії, причини труднощів тощо) та емоційний (вміння володіти собою в складних ситуаціях, здатність до емпатії тощо) компоненти.

Основними ознаками педагогічної культури батьків є: моральна культура (вимоги батьків до себе, їх самокритичність, дотримання моральних норм), культура мислення (вміння прогнозувати можливості виникнення труднощів виховання і намічати шляхи їх усунення, бачити проблему з різних боків, швидко реагувати на зміну обставин), мовленнєва культура (володіння правильною і літературною мовою, хорошою дикцією, виразністю, образністю емоційністю мови та багатством інтонацій), комунікативна культура (довірливість у стосунках, в доброзичливості спілкування з іншими, вмінні керувати собою), дидактична культура (вміння оптимально організувати навчальний і виховний процес, забезпечити необхідну мотивацію, володіння сучасними формами і методами виховання), культура праці (доведення розпочатої справи до кінця, у турботі про якісні і кількісні результати праці, в умінні ефективно і продуктивно працювати), культура рухів (оптимальне використання жестикуляції, красива постава і хода), фізична культура (здоровий спосіб життя сім'ї), естетична культура (наявність естетичного смаку, дотриманням етики спілкування) та екологічна культура (здатність правильно поводити себе в навколишньому середовищі, дотримуватись особистої гігієни) [11].

Психолого-педагогічна культура батьків складається з: психолого-педагогічних знань, тобто уявлень батьків про вікову динаміку розвитку дитини, самоцінність дитинства, основні завдання виховання, що виявляються у ставленні до дитини, в оцінюванні її поведінки, реальній діяльності та спілкуванні з нею; педагогічної і психологічної компетентності (поінформованість, обізнаність, авторитетність) – здатності зрозуміти потреби дітей, раціонально спрямувати зусилля і засоби на уміння бачити перспективи розвитку дитини; психолого-педагогічної рефлексії – вміння батьків аналізувати, критично оцінювати власну виховну діяльність, знаходити причини своїх педагогічних помилок та емпатії – співпереживання, адекватна реакція на вчинки й почуття дітей.

Рівень психолого-педагогічної культури батьків залежить від їх освіти, самоосвіти і загальної культури, індивідуальних особливостей (здібностей, характеру, темпераменту), багатства життєвого досвіду, зокрема власного дитинства, особистісного рівня вихованості. Психолого-педагогічна культура батьків, як складне особистісне утворення впливає на тип батьківської взаємодії, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності.

За результатами проведених опитувань 58% батьків характеризуються відсутністю знань з питань сімейного виховання, вони мають обмежені уявлення про вікові особливості розвитку дітей, їх анатомо-фізіологічні характеристики та психологічні потреби, неадекватно реагують на вчинки дітей та не визнають власних педагогічних помилок у вихованні тощо, що призводить до серйозних помилок і невдач в сімейному вихованні й розвитку особистості дитини (відсутність єдиних вимог, грубощі у взаєминах з дітьми, авторитарний стиль виховання, застосування фізичних покарань, поблажливості батьків до дітей і до себе) та складнощів в спілкуванні з дітьми, наприклад, батьки вимагають дотримання дітьми тих норм поведінки, які самі не завжди виконують, до своєї поведінки дорослі, ставляться більш лояльно, ніж до аналогічної поведінки дитини, батькам важко дозволити дітям реагувати на певні життєві проблеми самостійно, при цьому батьки абсолютизують свій досвід, батьки репродукують негативний стиль поведінки, щиро бажаючи добра своїй дитині, не враховують її індивідуальність, батьки мають такі недоліки як конфліктність, агресивність, наявність психологічних бар'єрів у спілкуванні, обмеженість його змісту тощо. Дефіцит психолого-педагогічної культури взаємодії батьків з дітьми спричиняє важкі психологічні наслідки. Серед поведінкових форм у міжособистісній взаємодії батьків і дітей найбільшу увагу привертають деструктивні форми, зокрема, конфліктна взаємодія яку спричинює невідповідність батьків до ефективних дій, низький рівень соціальної компетентності та психолого-педагогічної культури. У процесі конфліктної взаємодії між батьками і дітьми виникають розбіжності, які надалі проявляються в сильних негативних переживаннях і мають серйозні наслідки для психічного розвитку дитини, формування її характеру та особистості [3].

26% батьків керуються досвідом народної педагогіки, інтуїтивними підходами до розв'язання питань організації життя дитини, не вміють використовувати на практиці свої знання, використовуючи у вихованні власних дітей досвід своїх батьків, 16% батьків мають належні психолого-педагогічні знання, обізнаність з науково-педагогічною та психологічною літературою, високу відповідальність за виховання дітей, активну життєву позицію, прагнення до поповнення своїх знань, творчої реалізації їх у процесі сімейного спілкування та виховання. Такі батьки взаємодіючи з дітьми, не заважають вільному формуванню особистості дитини, приймають її такою, якою вона є, поважають її унікальність та індивідуальність, сприяють розвитку інтелектуальних здібностей, потенційних можливостей і талантів.

Одним зі способів розвитку психолого-педагогічної культури батьків є просвітницька діяльність.

Психолого-педагогічна просвіта батьків включає в себе надання батькам наукових психолого-педагогічних, соціально-педагогічних, фізіолого-гігієнічних і правових знань про сутність виховного процесу, розвиток і формування особистості дитини на різних вікових етапах, особливості родинного виховання, вплив сім'ї і внутрісімейних стосунків на виховання дітей. Просвіта батьків потребує системного та індивідуального підходу, здійснюється через індивідуальні (відвідування сім'ї, запрошення батьків до навчального закладу, індивідуальні психологічні та педагогічні консультації, листування з батьками, індивідуальні бесіди тощо) і групові ("круглі столи", батьківські збори, батьківські всеобучі, обміни досвідом родинного виховання, батьківські лекторії, дні відкритих дверей, батьківські конференції, психологічні тренінги, школи молодих батьків, дискусії, спільні свята, турніри, конкурси тощо) форми роботи з використанням активних та інтерактивних методів, сучасних інноваційних технологій, які сприяють підвищенню виховної функції сім'ї, нормалізації взаємин між дитиною та батьками, збереженню та підтримці гармонійного клімату в сім'ї тощо.

Важливим у просвітницькій роботі з батьками є їх змістовна і психолого-педагогічна підготовка до оптимальних дій у складних ситуаціях. До основних запитів батьків, щодо покращення їх психолого-педагогічної культури відносять: особливості виховання дітей різних вікових груп, урахування у виховному процесі

індивідуально-психологічних особливостей дитини, допомога у підготовці дитини до навчання у школі, ознайомлення батьків із різними формами і методами сімейного виховання, надання батькам психолого-педагогічної, фізіолого-гігієнічної, правової та іншої інформації, ознайомлення з методами, засобами, прийомами впливу на формування особистості дитини, знайомство з способами ефективної взаємодії з дітьми в ситуації конфлікту та їх застосування на практиці, подолання негативних поведінкових проявів, стресогенні фактори та їх вплив на успішність та розвиток дитини, прийоми розуміння емоційного стану дитини тощо. Слід зауважити, що допомога батькам щодо покращання їх психолого-педагогічної культури залежить від вікових та індивідуальних особливостей як дітей так і дорослих, тому що зміна потреб, інтересів, можливостей дітей та методів виховного впливу батьків потребує перегляду та вдосконаленню змісту необхідної батькам інформації та методів психолого-педагогічної освіти.

Важливим завданням роботи з підвищення психолого-педагогічної культури взаємодії батьків є широке залучення батьків та усіх дорослих членів сім'ї до співпраці з педагогічним колективом, їх активної участі в житті навчального закладу, групи, класу, яка базується на єдності вимог у ставленні до дитини як до найвищої цінності, інтересах розвитку дитини з урахуванням особливостями сімейної ситуації й вибудовується на принципах взаємоповаги, довіри, відповідальності, рівноправного партнерства, доброзичливості, тактовності та високої культури її учасників.

Отже, підвищення рівня психолого-педагогічної культури батьків є основою ефективності сімейного виховання. Батьки потребують професійної допомоги з боку висококваліфікованих фахівців, педагогів, психологів. Працюючи з родиною слід враховувати інтереси розвитку дитини, особливості сімейної ситуації та керуватися професійною етикою, компетентністю, спеціальними знаннями та такими особистісними характеристиками як доброзичливість, тактовність та висока культура її учасників.

Список використаних джерел

1. Карлсон А. Вперед к прошлому: перестройка семейной жизни в постсоциалистической Швеции // Вестн. МГУ. – 1995. – № 2. – С. 84–92.

2. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1988. – 310 с.
3. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 446 с.
4. Обозов Н. Н. О трехкомпонентной структуре межличностного взаимодействия / Н. Н. Обозов. – М.: Педагогика, 1981. – С. 80–92.
5. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
7. Москаленко В. В. Особливості дослідження соціалізації особистості в інтерсуб'єктній парадигмі / В. В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2009. – № 6 (38). – С. 22–36.
8. Якса Н. В. Тезаурус з проблеми міжкультурної взаємодії / Н. В. Якса. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 312 с.
9. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 375с.
10. Алексеєнко Т. Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї: навч. посіб. / Т. Ф. Алексеєнко. – К.: ІЗМН, 1997. – 116 с.
11. Конончук А. І. Соціально-педагогічна робота з сім'єю з підвищення педагогічної культури батьків / А. І. Конончук // Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 5. С. 46-51.